

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Kovala, Urpo

Title: Kirjaesine, jota ei ole : Pälkäneen aapinen ja sen vaikutushistoria

Year: 2020

Version: Published version

Copyright: © 2020 tekijät ja Nykykulttuurin tutkimuskeskus

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Kovala, U. (2020). Kirjaesine, jota ei ole : Pälkäneen aapinen ja sen vaikutushistoria. In K. Ahvenjärvi, J. Joensuu, A. Helle, & S. Karkulehto (Eds.), Paperinen avaruus : näkökulmia kirjaesineen ja kirjallisuuden materiaalisuuksiin (pp. 63-80). Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja, 128. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8137-2>

 Urpo Kovala

KIRJAESINE JOTA EI OLE Pälkäneen aapinen ja sen vaikutushistoria

Niin sanottu ”Pälkäneen puuaapinen”, *Lasten paras tawara*, joka painettiin Pälkäneellä puulaatoille niin sanotun isonvihan lopulla vuonna 1719, on paradoksaalinen klassikko – ellei kirjallisuushistorian niin kirjahistorian ainakin – sikäli, että sitä ei ole olemassa yhtään kappaletta. Viimeinen tunnettu kappale tuhoutui Turun yliopiston kirjaston mukana vuonna 1827. Toisaalta juuri sen esineys tai tavaruus – tiukoissa oloissa, nollan kirjapainon tilanteessa suureen tarpeeseen tehty, käsin kaiverretuilla leppäläatoilla todennäköisesti kotitekoiselle paperille painettu teos – yhdessä kirjan utuisen historian kanssa – antaa sille sen erityisen auran ja jopa kulttimaineen.

Termi ”isoviha” viittaa aikaan, jolloin Venäjän armeija valtasi suuren osan Ruotsin itäisestä maakunnasta sillä tuloksella, että kirkon ja valtion hallinto siirtyi ennen pitkää kokonaan turvaan Suomenlahden länsipuolelle. Samalla suomalaiset kirjapainot lopettivat toimintansa. Viipurissa toiminut kirjapaino tuhoutui venäläisen sotaväen hyökkäyksessä vuonna 1710, ja osa turkulaisesta Geze-liuksen kirjapainosta siirrettiin Ruotsiin. Vuonna 1713 kirjapaino siirtyi Ruotsiin kokonaan, samoin Turun Akatemian kirjapaino (Perälä 1999, 76).

Kirjapainojen puute aiheutti pulan lasten aapiskirjoista, lukemisen ja katekismuksen opetus taantui, ja vanhat Turussa painetut aapiskatekismukset kävivät vähiin ja luettiin riekaleiksi (Perälä 2003, 107). Ennen sotaa oli arvioitu, että joka kolmas osasi lukea jossain määrin. Taitoa arvostettiin sen verran, että sitä haluttiin ylläpitää (Hänninen 2016, 197), ja tehtävä kuului toki jo papiston virkavelvollisuuksiinkin. Muutaman Pälkäneen papin pyynnöstä – joista erityisesti Matias Ithalin lienee ollut asiassa toimijana (Frilander 2004, 25), erään tiedon mukaan myös Olof Castrenius (Wallinheimo 1908, 179) – ja Turun tuomiokapitulin tilauksesta

entinen, ensin Turussa ja sitten Viipurissa vaikuttanut kirjanpainaja Daniel Medelplan kaiversi puusta painolaatat ja painoi niillä Pälkäneen puuaapisen.

Vaikka kirjasen historia on utuinen, teoksesta on silti paljon jälkiä kulttuurissa – ei vähiten aapiskukkosymboli. Sitä ovat käsitelleet jo Franz Mikael Franzén vuonna 1740 julkaistussa runossaan, ja hänen jälkeensä sitä ovat käsitelleet runoudessaan myös A. V. Forsman (1897), Jalmari Finne (1914), V. A. Koskeniemi (1917) ja Eino Leino (1923) sekä proosan puolella Kyösti Vilkuna (1920), Veikko Korhonen (1924), Aarno Karimo (1929–1930) ja Aulis Aarnio (1992) (Liutta 2019 a ja b). Siitä tiedetään monien kuvausten ja dokumentointien ansiosta sumuisuuteen nähden yllättävän paljon. Ilman erilaisia metatekstejä ei tässä tapauksessa olisi tekstiäkään. Ajatus sosiaalisesta konstruktiosta on tässä harvinaisen osuva – metatestit todellakin konstruoivat kohteensa kokonaisuudessaan. Lisäksi niiden vaikutuksesta on syntynyt sankaritarina ainutlaatuisesta kulttuuriteosta. Tarina heijastaa Pälkäneen aapisen varhaisvaiheisiin myöhempiä aikoina, etenkin kansallisuusajattelun nousun myötä syntyneitä ajatuksia. Tässä artikkelissa osoitan, että tarina on itse asiassa varsin myöhäsyntyinen ja että tämänhetkinen käsityksemme aapisesta ja sen painajasta on anakronistinen eli vahvasti aapisen syntyäikoja myöhempien tapahtumien ja käsitysten värittämä. Aloitan kokoamalla Pälkäneen aapista koskevan nykytietämyksemme aapisen fyysisistä ominaisuuksista ja tekoprosesista sekä aapisen taustoista ja syntyhistoriasta. Tämän jälkeen sovellan tapaukseen vaikutushistoriallista näkökulmaa ja erittelen tapaa, jolla nämä aapista ja sen kontekstia koskevat tiedot ovat itse asiassa syntyneet hyvin hitaasti ja hyvin pitkän ajanjakson kuluessa. Lopuksi pohdin tältä pohjalta Pälkäneen aapisen kulttuurista merkitystä.

Pälkäneen aapinen ja sen valmistusprosessi

Millainen ”puuaapinen” itse asiassa oli ja millainen sen tekoprosessi? Saamaansa tehtävään ryhtyessään Medelplan otti käyttöön 1400-luvun menetelmän, johon hän saattoi soveltaa puupiirtäjän taitoaan: hän teki laattakirjan. Hän toisin sanoen leikkasi aapisen tekstin puulaatoille peilikuvana ja keitti jonkinlaisen painoväriin. Näiden avulla hän painoi paperille aapisen, jossa oli 28 sivua. (Perälä 2010, 18.) Laattojen materiaali oli leppäpuu. Muistitiedon mukaan aapislaudat oli otettu Eskolan riihipihassa ison kiven kyljessä kasvaneesta lepästä. (Koukkula 1972, 308.)

Mistä paperi saatiin? E. J. Ellilä (1947) arvelee tekijän itse valmistaneen käyttämänsä paperin. Allan Frilander taas uskoo Medelplanin tarvinneen paperia runsaasti ja spekuloi, että papit olisivat suhteillaan saaneet paperin hankittua esimerkiksi vuoteen 1713 saakka toimineen Tuomaankylän paperimyllyn varastoista. Tämä ei olisi ollut ennenkuulumatonta, sillä tuomiokapituli oli jo 1660-luvulla kehottanut papistoa hankkimaan ja säilyttämään paperin valmistukseen sopivia aineksia (Frilander 2004, 13). Kummassakin tapauksessa paperi valmistettiin lumpuista.

Painoväriin valmistuksesta ei ole tietoa. Väitöskirjassaan (1792) Pehr Johan Alopaeus huomautti, että käytetty muste oli vetelää eikä vastannut oikeaa painomustetta, mutta oli kuitenkin siedettävää (Perälä 2003, 108). Frilander (2004, 17–19) esittää kaksi vaihtoehtoa: vesiväri tai värin valmistaminen pellavaöljyä vernissaksi keittämällä.

On epävarmaa, rakensiko Medelplan prässin vai käyttikö toista vanhaa menetelmää. Siinä paperi aseteltiin painolaatan päälle, kohokuvioiksi leikatun tekstin päälle väritettyä painopintaa vasten. Paperia käsin taputellen tai vaikkapa telalla rullaten teksti siirtyi paperille. (Liljedahl 2019c.) Jos kuitenkin oletamme, kuten Frilander tekee, että Medelplan rakensi jonkinlaisen painokoneen, niin siihen tarvittiin ruuvikierteeseen tai nivelvipuun perustuva painin, puristuslevy sekä alistuslaite – nämä kaikki Medelplan todennäköisesti pystyi itse valmistamaan. Lähes kaikki osat oli mahdollista

valmistaa puusta, joskin kyläseppää tarvittiin pulttien ja vanteiden valmistamiseen (Frilander 2004, 20).

Tiedot itse kirjaesineen fyysisistä ja bibliografisista ominaisuuksista perustuvat pääasiassa edellä mainitun Alopaeuksen antamiin tietoihin. Hänen yleiskuvauksensa aapisesta kuuluu näin: ”Hän [Daniel Medelplan] sai aikaan varsin karkeatekoisen mutta silti tarkoitustaan vastaavan kirjan. Siinä oli 14 lehteä ja 1 $\frac{3}{4}$ arkkia.” (Perälä 2003, 108.) Ensimmäiseksi Alopaeus kirjaa aapisen koko nimekkeen – sanatarkasti virheineen päivineen, bibliografian peruseriaatteen mukaisesti. Aapisen etulehdellä oli teksti *Lasten Paras Tawara, elli ABC-Kirja, joca on suuren tarpeen tähden leicattu Puuhun ja Pälkänen Seurakunnan Saarnamiesten toimituxen cautta, Prändätty Pälkänellä Daniel Medelplanilda Tauralan Kylässä 1719*. Alopaeuksen kirjaus on erittäin tärkeä Pälkäneen aapisen vaikutushistoriassa, sillä se tarjoaa monta aapista koskevaa tietoa ensimmäistä kertaa. Pitkä ja informatiivinen nimeke tuli siis nyt kokonaisuudessaan julkisuuteen ensimmäisen kerran. Alopaeuksen tietoja voi sitten täydentää ajan kirjapainoja koskevalla tietämyksellä, kuten jatkossa teen.

Aakkoset muodostivat aapiskirjan toisen sivun. Tekstiä Pälkäneen aapisessa oli lehtien molemmilla sivuilla – tätä tietoa Alopaeus ei mainitse vaan se tulee vasta vuonna 1834 yliopiston varakirjastonhoitajalta ja tieteidenhistorian apulaiselta Alexander Blomqvistilta, joka Alopaeuksen tavoin oli itse nähnyt teoksen. Alaviitteessä Alopaeus antaa arvion (”tolerabilis”, ”siedettävä”) aapisessa käytetystä painoväristä. Allan Frilanderin mukaan kirjaimet olivat todennäköisesti fraktuuraa, sillä käytäntönä oli, että latinankieliset tekstit ladottiin aina antikvakirjaimin ja suomen-, ruotsin- ja saksankieliset aina frakturalla. Kolmannella sivulla saattoi olla Isä meidän -rukous, joka oli Winterin vuonna 1603 Turussa painamassa aapisessa. Tämän jälkeen seurasivat kaikki kymmenen käskyä ja rukouksia, ehkä myös kasteen sakramentti. (Frilander 2004, 15.)

Kirjasessa oli siis 14 lehteä, kun muissa suunnilleen saman ajan aapisissa oli 8 lehteä. Koska nimiö oli otettu Gezeliuksen lastenkirjasta, jonka alussa oli aapinen, käyttikö Medelplan siis mallinaan

tuota Gezeliuksen aapisosiota? Tätä mieltä ovat Holger Nohrström (1930), Liisa Kotkaheimo (1989) ja Allan Frilander (2004) – eriävä lehtiluku johtuu heidän mukaansa painomenetelmästä, joka ei sallinut yhtä pieniä kirjjasimia kuin irtokirjasinmenetelmä. Anna Perälä sen sijaan ei usko, että Gezeliuksen aapinen olisi toiminut puuaapisen mallina. Todennäköisimpänä hän pitää sitä, että Medelplan käytti mallina Viipurin piispa Petrus Bångin vuonna 1689 painattamaa suomenkielistä aapiskatekismusta, jossa sanotaan olleen 26 sivua. (Liljedahl 2019c.)

Vanhoissa aapiskatekismuksissa oli harvoin erillisiä kansia. Parilla ensimmäisellä sivulla oli kirjaimet ja numerot, mutta viimeistään kolmannella sivulla siirryttiin uskonnollisiin teksteihin. Tällaisia suppeita aapisia ei Anna Perälän mukaan useinkaan sidottu kansiin, vaan lehdet kiinnitettiin toisiinsa selästä muutaman langanpistön avulla. (Liljedahl 2019c.)

Alopaeus kertoo kuvauksessaan myös, että aapisen viimeisellä sivulla oli kukon kuva. Medelplanin aapinen on tietävästi ensimmäinen Suomessa painettu aapinen, jossa esiintyi aapisen ja lukutaidon symboliksi muodostunut aapiskukko. Aivan varmaa ensimmäisyys ei tosin ole, sillä Suomessa painetuista kuudesta ruotsinkielisestä aapisesta neljä viimeistä painosta on kadonnut kokonaan. Suomenkielisestä aapisesta ehdittiin ottaa 12 painosta, ja niistä seitsemän on kadonnut. (Perälä 2003, 108.) Mahdollista on silti myös, että Pälkäneen aapisen kukko tosiaan oli ensimmäinen Suomessa painettu aapiskukko ja että Medelplan oli saanut idean jostain ulkomaisesta aapisesta. Aapiskukko esiintyi saksalaisissa aapisissa jo 1500-luvulla, ja sieltä se levisi Hollantiin ja Tanskaan, 1600-luvulla myös Norjaan ja Ruotsiin. Vanhin aapiskukko lienee painettu Frankfurtissa vuonna 1570 (Perälä 1999, 76). Joka tapauksessa Medelplanin aapisen jälkeen seuraava aapiskukko esiintyi Turussa Medelplanin kuolinvuonna 1737 painetussa aapisessa (Koukkula 1972, 309), minkä jälkeen se assosioitui Suomessa nopeasti ja vahvasti aapisen käsitteeseen.

Sankaritarina?

Daniel Medelplan syntyi Turussa vuonna 1657. Hänen isänsä Jon Svensson oli käsityöläinen hänkin, vaununtekijä. Vuodesta 1680 lähtien Daniel käytti sukunimeä Medelplan (Frilander 2004, 21). Vuonna 1678 hänet otettiin Turun Akatemian kuvien kaivertajaksi, mutta hän teki jonkin verran muutakin: valoi kirjasimia, satoi kirjoja ja harrasti kuvanveistoa. Vuosina 1689–1693 hän toimi Viipurissa piispa Petrus Bångin pienen kirjapainon johtajana. Sieltä hän tuli usean välitapin kautta isonvihan aikaan vuonna 1713 Pälkäneelle, Taurialan kylän Näppilän taloon. Syynä muuttoon oli paitsi sota myös hänen sukurutsauksesta vuonna 1695 saamansa tuomio, jonka hän sai, koska oli vaimonsa Gertrudin vielä eläessä solminut suhteen vaimonsa veljentyttären Marian kanssa. Tämä synnytti vähän Gertrudin kuoleman jälkeen lapsen, joka kuitenkin pian kuoli. Medelplan ei tunnustanut isyyttään vaan laittoi synn tuntemattoman merimiehen niskoille, mitä selitystä tuomioistuim ei kuitenkaan uskonut, varsinkaan sen jälkeen, kun Maria tuli uudelleen raskaaksi, vaan tuomitsi heidät vuonna 1695 sukurutsauksesta kuolemaan. Tuomio muutettiin sakoksi, jota Medelplan ei pystynyt maksamaan, ja hän joutui vangiksi Viipurin linnaan kunnes sovitti tuomion kujanjuoksulla vuonna 1697. Kirjapainon johtajan tehtävästä hän joutui siveellisyysrikoksen vuoksi luopumaan. Daniel Medelplan kuoli Taurialan Näppilässä vuonna 1737. Seurakunnan kuolleiden jäsenten luettelossa siltä vuodelta on hänen kohdallaan nykynäkökulmasta karulta näyttävä maininta: ”Vanha loisukko Daniel Medelplan, ollut kirjanpainajana Viipurissa, perehtynyt kuvanveistotöihin, 80 v.” (Frilander 2004, 27.)

Arviot Pälkäneen aapisen painettujen kappaleiden määrästä vaihtelevat: ”ainakin muutama kappale” (Koukkula 1972, 208), ”hyvin rajoitettu määrä” (Pipping, sit. Nohrström 1930, 190), ”suhteellisen vähän” (Perälä 2010); ”hyvin pieni [painos]” (Hänninen 2016), muutama kymmenen (Ellilä 1947), satakunta (Hurme 2017, 363; Keskisarja 2011, 373) ja enimmillään pari sataa kappaletta (Liljedahl 2019a), mutta joka tapauksessa kaikki kappaleet samoin

kuin painolaatat ovat tuhoutuneet. Turun piispa Carl Fr. Mennander (1712–1786) hankki puuaapisen viimeisen tunnetun kappaleen koelmiinsa. Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) taas hankki sen Mennanderin jäämistön huutokaupassa vuonna 1787 Turun Akatemian kirjastoon. (Frilander 2004, 10; Perälä 2010, 18.) Siellä se oli arvokas ja laajaa mielenkiintoa herättänyt vetonaula. Akatemian kirjastoa saattoi pitää varmimpana mahdollisena paikkana kirjaharvinaisuuden tallentamiselle. Turun palo vuonna 1827 tuhosi kuitenkin varman säilytyspaikan ja samalla todennäköisesti viimeisenkin puuaapisen.

Vähemmän tunnettu, joskin myös faktapohjaltaan epävarmempi episodi on puuaapisen toisen kappaleen kohtalo, jonka senkin ratkaisi tulipalo. Kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjassa vuodelta 1905 J. W. Wallin kertoo, että suntio K. Mäkinen oli nähnyt Taurialan kylän Eskolan talossa vanhan kirjan, jonka nimiö oli jäänyt hänen mieleensä lähes sanasta sanaan, ja hän oli kiinnittänyt huomiota siihen, että kylän nimi oli kirjoitettu muotoon ”Taurala”.¹ Nimiölehti oli ollut tallessa, mutta kannet olivat kuluneet ja repaleiset. Kirjoittajan mukaan Mäkinen ei ollut aikaisemmin tiennyt Medelplanin julkaisun olemassaolosta.

Lisäksi on väitetty, että samassa Eskolan talossa olisi 1800-luvun lopulle saakka ollut tallessa osa puuaapisen painamiseen käytetyistä puulaatoista, ”aapislaudoista”, ja että ne paloivat talon mukana (Frilander 2004, 9). Lähes koko Taurialan kylä nimittäin tuhoutui laajassa tulipalossa 1800-luvun lopussa, ja siinä katosivat niin kurkihirren päällä säilytetyt painolaatat kuin mahdolliset kirjatkin, mikäli niitä vielä oli jäljellä. Myöhemmin edes kirjojen keräilijä Matti Pohto ja bibliografi Pipping eivät yrityksistään huolimatta onnistuneet löytämään yhtään puuaapista tai sen osaa (Nohrström 1930).

Aapista on etsitty Taurialan taloista useaan otteeseen, viimeksi juhluvuonna 2019, jolloin etsintää motivoi yhtä painolaattaa toisen maailmansodan aikaan kädessään pitäneen henkilön kertomus, mutta etsintä ei tuottanut tulosta (Liljedahl 2019b).

Medelplanin sankaritarinan ainekset ovat tiivistetyksi seuraavat: yksinäinen, pyyteeton puurtaja ”mahdottoman tehtävän” edessä; tapahtumakulkuun liittyy aukkoja, jännitystä ja mystisyyttä; aapishankkeen ansiosta lukutaito Pälkäneen seudulla todellakin parani² ja tapaus ennakoii myöhempää kansallista heräämistä. Lisäksi tarinaan on aivan viime aikoina liitetty aiempaa vahvemmin Medelplanin mainittu dramaattinen sukurutsaustuomio ja sen sovittaminen. Toki Medelplaniin liittyykin sankarillisia piirteitä: hänen suoritusensa on olosuhteet ja resurssit huomioon ottaen kunnioitusta herättävä ja Pälkäneen papiston aloittama projekti osoittaa kauaskatseisuutta, vaikka siinä ei todennäköisesti ollutkaan vielä kansalliseen heräämiseen liittyviä motiiveja, sillä lukutaidon ja sen kautta uskontotietämyksen edistäminen kuuluivat papiston tehtäviin. Mutta tarinan vaikutuksesta on helppo olettaa, että jo aapinen ja siihen liittyvä tapahtumasarja olisi koettu sankarillisiksi jo 1700-luvulla. Seuraavassa erittelen Pälkäneen aapista koskevan tietämyksen kehäytymistä.

Pälkäneen aapisen vaikutushistoriaa

Edelliset kuvaukset Pälkäneen aapisesta ja sen taustoista esittävät tiivistetyksi aapista koskevan nykytiedon. Sen perusteella on helppo tulla tehneeksi sellaisia oletuksia tarinan keskeisten toimijoiden motiiveista ja tavoitteista, jotka itse asiassa ovat myöhemmin syntyneen sankaritarinan heijastamista aapisen varhaisvaiheisiin. Mutta itse asiassa tiedot alkoivat kertyä hyvin hitaasti ja hyvin pitkän ajan kuluessa. Seuraavassa havainnollistan tätä prosessia hyödyntäen vaikutushistorian käsitettä. Vaikutushistorialla tarkoitetaan kulttuurituotteen ja sen kontekstien välistä vuorovaikutusta, jonka tuloksena kulttuurituotetta koskevat tietomme ja tulkintamme muuttuvat. Tämän tuloksena kulttuurituote ei näytä myöhempinä aikoina samalta kuin omana aikanaan ja suhteemme siihen on huomattavan altis anakronismille.

Pälkäneen aapisen tutkijoista Holger Nohrström on ensimmäisenä esittänyt ajatuksen, että ”ei ole vailla mielenkiintoa seurata sitä tietä”, jota pitkin aapista koskeva nykytietomme on muodostunut. Nohrström kutsuu sitä ”Pälkäneen aapisen oppihistoriaksi” (Nohrström 1930, 183). Lähestymistapa on käytännössä vaikutus-tutkimusta, jonka avulla voidaan rekonstruoida jonkin kulttuuri-ilmiön sosiaalinen rakentuminen ja välttää anakronismia tai ainakin lieventää sen vaikutusta (kirjahistorian osalta ks. esim. Ahokas 2011). On huomattava, että Nohrströmiin ei ole Pälkäneen aapista puhuttaessa viitattu eikä hänen katsauksestaan seuraavia varauksia ole otettu juurikaan huomioon. Seuraavassa teen tällaista rekonstruointia paljolti Nohrströmiä seuraten ja täydentäen.

Ensimmäisen kerran Pälkäneen aapista kerrotaan julkisesti Lars Salviuksen lehdessä *Lärda Tidningar* vuonna 1746 numerossa 15 seuraavasti: ”Äskettäin on löydetty suomenkielinen ABC-kirja, joka ansaitsee paikan opillisten asioiden joukossa sen vuoksi, että se on puuhun kaiverrettu ja painettu hyvin ja luettavasti, että sen ja tavallisen kirjan välillä tuskin eroa näkee. Sen tekijä on ollut maanviljelijä Pälkäneen kunnan Taurialan kylässä, Daniel Medelplan 1719, kun tämä maa oli Venäjän sortovallan alaisena ja kärsi suurta puutetta nuorisolle sopivista kirjoista.” (Frilander 2004, 11.) Tämä tieto oli Frilanderin (2004, 11) mukaan todennäköisesti peräisin Mennanderilta, joka oli kyseisen lehden avustaja.

Seuraava tiedonpala ilmestyi painettuna eräässä Mennanderin niin sanotussa synodaalipuheessa vuonna 1773. Venäjän valtaukselta puhuessaan hän mainitsi lyhyesti Pälkäneen aapisen, mutta edelliseen uutiseen puhe ei tarjonnut mitään lisätietoa aapisesta (Nohrström 1930, 184).

Kirjan nimiö mainitaan, joskin huomattavasti keskeltä katkaisuna, ensi kerran vasta vuonna 1787 Mennanderin jäämistön kirjahuutokaupan luettelossa oktaavo-kokoisten kirjojen joukossa. Oktaavo on formaatti, jossa arkki on taitettu kolmesti ja muodostaa 8-lehtisen ja 16-sivuisen arkin. Oktaavokirjojen koot saattoivat kuitenkin vaihdella melkoisesti, sillä paperin kokoa ei ollut standardoitu. Yleensä oli käytössä kokosuhte 2:3, ja ladelma oli silloin li-

kimain niin sanotun kultaisen jaon mukainen. Kirjan koko saattoi siten vaihdella välillä 9 cm x 14 cm ja 14,5 cm x 22 cm (Frilander 2004, 10).

Seuraavaksi Medelplanin aapista kuvaili julkisesti tuomiorovasti Pehr Johan Alopaeus mainitussa tutkielmassaan *De libris rarioris* vuodelta 1792. Tärkeää on, että Alopaeuksella oli mahdollisuus itse tarkastella yliopiston kirjastoon vain muutama vuosi aiemmin saapunutta aapista ja että hän teki siitä tarkan kuvauksen. Kuvauksessaan Alopaeus mainitsee saman alkutekstin kuin suntio Mäkinen, mikä yhdessä kylän nimen kirjoitusvirheen kanssa viittaa siihen, että kummassakin tapauksessa oltiin tekemisissä alkuperäisen aapisen kanssa.

Akatemian kirjasto ei myöskään piilottanut saamaansa aarretta. Giuseppe Acerbi kertoo teoksessaan *Travels through Sweden, Finland, and Lapland to the North Cape* (Lontoo 1802), että ainoa näkemisen arvoinen asia matkailijalle Turussa oli yliopiston kirjasto ja siellä eräs harvinainen kirja: ”Among other curiosities they shewed me a prayer-book printed by a peasant with wooden tables, upon which he had cut the letters.” (Nohrström 1930, 190.)

Alopaeus ansioitui Pälkäneen aapisen kuvailussa, mutta hänen tietonsa tekijän henkilöllisyydestä olivat vielä puutteelliset. Hän torjui ajatuksen, että aapisen painaja voisi olla sama henkilö kuin Viipurin kymnaasin kirjanpainaja ja arveli, että kyseessä voisi olla tämän poika. Ajallisesti seuraavassa aapista koskevassa tiedossa, joka on Johan Jakob Tengströmin Johan Gezeliusta käsitelleessä kirjassa vuodelta 1825, kirjoittaja kallistuu siihen suuntaan, että kyseessä olisi sama henkilö. Tämä arvelu muuttuu tiedoksi Tengströmin kaksi vuotta myöhemmin julkaisemassa tutkimuksessa Turun tuomiokapitulin toiminnasta evakkoaikana Tukholmassa. Samassa julkaisussa Tengström kertoo, että kirjasta oli lähetetty tuomiokapituliin näytekappale ja että sieltä tuli vastauskirje huhtikuussa 1719. Vastauksessa toivottiin joitakin himmeämpiä tai epäselvempiä kirjaimia parannettaviksi ja lautoihin toivottiin käytettäväksi ”hie-nompaa ja kovempaa” materiaalia. Vastauskirjeessään Italille Turun tuomiokapituli kehottikin tekijää käyttämään kovempaa laat-

tamateriaalia, koska osa kirjaimista oli epäselviä ja koska laatoilla näin voitaisiin painaa useampia kappaleita.

Varhaisia laatuarvioita on siis kaksi, ja ne ovat keskenään vastakkaiset. Tuomiokapituli arvosteli painatuksen laatua, kun taas *Lärda Tidningarin* pikku-uutinen kiitti sitä. Frilander (2004, 11–12) arvelee arvioiden erilaisuuden perusteella, että kirjoja on voinut olla Taurialan kylän ulkopuolellakin kaksi, joista ensimmäinen olisi ollut heikommin painettu ja laattoja olisi sen jälkeen paranneltu. Hypoteesi ei kuitenkaan saa tukea muista tiedoista, ja projektin kiireellisyyttä ajatellen on melko todennäköistä, että Medelplan ei ryhtynyt laatimaan uusia laattoja tai edes parantelemaan vanhoja.

Tämä katsaus Pälkäneen aapista koskevaan tietoon ja sitä kautta sen vaikutushistoriaan – ”oppihistoriaan”, kuten Nohrström (1930, 183) sitä nimittää – osoittaa, että aapisen tarina rakentui hyvin vähitellen ja pienissä paloissa, eikä sankaritarinan aineksia ollut juurikaan käytettävissä vielä 1700-luvulla eikä selkeästi vielä 1800-luvun puolellakaan. Seuraavassa tarkastelen tätä havaintoa tarkemmin paratekstin käsitteen avulla.

Epitekstit kirjaesineen välttämättöminä ehtoina?

Parateksteillä tarkoitetaan tekstejä, jotka ympäröivät tekstiä ja toimivat tekstin ”kynnyksinä” (ks. esim. Genette 1987; Keskinen 1993). Paratekstit jakautuvat kahteen pääluokkaan: peritekstit ovat välittömästi tekstin ympärillä ja ovat osa kirjaesinettä, kun taas epitekstit ovat siitä kauempana, kuten mainokset, kriitikit, muut lehhtiartikkelit, tutkimukset. Molemmat voivat toimia tekstin lukuohjeina ja joka tapauksessa vaikuttaa käsityksiimme tekstistä.

Kuten ”puuaapisen” vaikutushistoria osoittaa, Pälkäneen aapisen tapauksessa aapisen leipätekstin ja sen peritekstien ominaisuudet tulivat julkisuuteen – mutta eivät mitenkään välttämättä yleiseen tietoon – epitekstien kautta, hyvin vähitellen ja hyvin hajanaisesti, muodostamatta jatkumoa ennen kuin jälkikäteistarkastelussa. Tarinan aineksia ei juurikaan ollut nähtävissä vielä aapisen synty-

aikoina eikä itse asiassa pitkään aikaan Medelplanin kuoleman jälkeenkään. Tämä johtuu siitä, että kirja oli jo 1700-luvulla harvinaisen, joten sitä koskevia epitekstejäkään ei voinut olla runsaasti.

Tärkein yksittäinen lenkki kirjaseen vaikutushistoriassa oli Alopaeuksen väitöskirja 1792, ja sen välttämätön ehto taas oli kirjaseen saaminen Turun Akatemiaan vain jokunen vuosi aiemmin. Käytännössä kaikki bibliografiset tiedot ja lisäksi muun muassa se, että tilauksen aapisesta olivat tehneet paikalliset papit, perustuvat Alopaeuksen epitekstiin, poikkeuksena joiltakin osin tekijää koskevat tiedot (jotka kylläkin ovat sankaritarinan olennaisia aineksia). Ilman epitekstejä meillä ei olisi vielääkään tietoa Pälkäneen aapisen ominaisuuksista eikä siihen liittyvistä tapahtumista – itse asiassa nuo tekstit luovat kirjaseelle eräänlaisen olemassaolon.

Suhteemme teksteihin on harvoin, jos koskaan suora eli välityksetön – lähestymme niitä käytännössä myös erilaisten metatekstien kautta, vaikka suora kosketus tekstiin onkin arvostetuin. Tekstiä koskeva tieto toisin sanoen kulkee lukijalle erilaisia reittejä. Myös välittyneessä suhteessa on kuitenkin kyse suhteesta kohteeseen. Näin ajatellen Pälkäneen aapisen kaltainen kirja, johon ei voi olla välitöntä lukijasuhdetta, poikkeaaakin normaalitapauksista sillä tavoin, että siinä tekstisuhteet ovat pelkästään välittyneitä. Välittävien tekstien luonne toki vaikuttaa suhteen luonteeseen – Alopaeuksen väitöskirjan suhde Pälkäneen aapiseen on erilainen kuin Umberto Econ fiktiivisen *Ruusun nimen* suhde Aristoteleen *Poetikkan* toiseen osaan, jota myöskään ei ole olemassa. Pälkäneen aapisen tapauksessa yhdistyvät poikkeuksellisuus ja aapisen kohtalon avoimuus ja hämäryys tietoomme siitä, että kyse on ollut todellisesta teoksesta ja todellisista tapahtumista.

Aapisen ja Medelplanin yhteinen sankaritarina on komea ja vahvoilla affektiivisilla latauksilla varusteltu. Pälkäneen aapisen kaltainen kulttikohde vetää itseensä huhuja ja tarinoita, joiden epämääräisyys olisi monien muiden kohteiden yhteydessä haitta mutta kulttikohteen yhteydessä vain vahvistaa auraa. Kohteen aukkoisuus ja siihen liittyvien tapahtumien dramaattisuus – enemmän kuin nykykulttuurissa tyyppillinen merkkien nopeutuva kierto – keräsi af-

fektiivista latausta ja sai huhut ja samalla ihmisten kiinnostuksen kiinnittymään kohteeseen. Pitkälti tästä yhdistelmästä seuraa aapisen kulttimaine.

Lopuksi: Pälkäneen aapisen merkitys

Toisin kuin Pälkäneen aapista koskevat yleisesitykset ja osa tutkimuksista antavat ymmärtää, aikanaan ja vielä 1700-luvulla Pälkäneen aapisen tarina ei ollut nykyisin tunnettu sankaritarina, vaan jälkimmäinen niin sanotusti konstruointiin palasista vähitellen 1800-luvun mittaan ja oikeastaan vasta 1900-luvulla yhteydessä kansalliseen projektiin. Aapisprojektin voi kyllä ajatella kuvastavan äärimmäisissä poikkeusoloissa osoitettua kaukonäköisyyttä sekä toimintaa tulevaisuuden hyväksi ja sivistyksen palauttamiseksi vaivoja säästämättä (ks. Keski-sarja 2011, 373). Mutta tätä tulevaisuuteen katsovaa toimintaa harjoittivat ehkä sittenkin lähinnä Pälkäneen papit, jotka hekin pyrkivät näin toimiessaan toteuttamaan kirkon heille asettamia tehtäviä eivätkä todennäköisesti kuvitelleet tulevaa kasvavan lukutaidon ja sivistyksen varassa syntyvää kansallista heräämistä. Kirkon ylemmillä tasoilla taas ei täysin ymmärretty Medelplanin projektin vaativuutta, mikä käy ilmi tuomio-kapitulien vastauskirjelmään sisältyvistä työn laatua koskevista vaativista kommentteista, eikä siten myöskään tarinan sankarillisuutta. Laajemman yleisön tietoisuuteen aapinen tuskin levisi muuta kuin paikallisesti. Medelplan itse ei puolestaan todennäköisesti ajatellut ja tiennyt tekevänsä historiaa. Anna Perälän mukaan puuaapinen oli hänelle luultavimmin vain yksi, joskin hyvin poikkeuksellinen, toimeksianto (Liljedahl 2019c).

Tarinasta kuitenkin tuli osa kansakunnan rakennustarinaa, ja sitä ovat sellaisena käsitelleet jo edellä mainitut Franz Mikael Franzén (1740) sekä A. V. Forsman (1897), Jalmari Finne (1914), V. A. Koskenniemi (1917), Eino Leino (1923), Kyösti Vilkkunen (1920), Veikko Korhonen (1924), Aarno Karimo (1929-1930) ja Aulis Aarnio (1992) (Liutta 2019 a ja b). Tämäkin luettelo osoittaa, että Me-

delplanille alettiin osoittaa laajempaa huomiota vasta kansallisuusajattelun ja itsenäisyysliikkeen myötä autonomian ajan lopulla ja itsenäisyyden ajan alussa.³ Viime aikoina Pälkäneen puuaapiseen liittyvän sankaritarinan rinnalle – ja ehkä jopa siitä ohikin – mielenkiinnon kohteeksi on noussut Medelplanin sukurutsaustuomio (esim. Keskisarja 2011; Hänninen 2016; Hurme 2017), jossa siinäkin on draaman aineksia.

Ville Hänninen näkee ristiriidan sen välillä, että papisto tilasi Medelplanilta aapisen mutta häntä ei arvostettu hänen elinaikanaan, mitä karulta näyttävä kuolinilmoitus todistaa. Hänninen kirjoittaa: ”Myytti kelpasi historian oppikirjoihin, mutta mestaustuomion saanutta ihmiskurjaa on vierottu.” (Hänninen 2016, 206, 208.) Ehdotan tälle kilpailevaa tulkintaa, joka perustuu jo käsittelemääni vaikutushistorialliseen näkökulmaan ja joka on vähintään yhtä perusteltu. Ensinnäkin isonvihan oloissa, yhteiskunnan hajottua, tiedonkulku oli olematonta eikä tieto Medelplanin tuomiosta todennäköisesti ollut kantautunut papistolle, joka Medelplanille töitä tarjosi. Vielä hänen kuolinvuotenaankaan 1737 ei luultavasti tunnettu sen paremmin Medelplanin kuin Pälkäneen aapisenkaan historiaa. Kyse ei siis välttämättä ollut tarinoiden peittelemisestä vaan siitä, että niistä ei ollut dokumentoitua tietoa. Yksi syy epitekstien niukuuteen on se, että tietojen saatavuus oli mitä ilmeisimmin paljon heikompi kuin tänä avoimen tiedon aikana osaamme kuvitella – siitä huolimatta, että esimerkiksi lehtiä luettiin ja säilytettiin pidempään kuin nykyisin. Tieto ei myöskään kumuloitunut: tiedonpalaset eivät juurikaan viitanneet aiempiin palasiin.

Pälkäneen aapista on luonnehdittu sankaritarinan ohella josain määrin myös ainakin näennäisesti vastakkaisella attribuutilla, eli sitä on pidetty kurioositeettina (esim. Koukkula 1972, 308; Tieteen termipankki 2019). Mutta mitä se tarkoittaa? Ensinnäkin luultavasti Pälkäneen aapisen epätyypillisyyttä ja marginaalisuutta kirjallisuushistorian ja kirjahistorian kentillä. Mutta tällainen epätyypillisuus ei sinänsä tarkoita kulttuurisen merkittävyyden puuttumista. Toiseksi luonnehdinta voi tarkoittaa, että Pälkäneen aapissa ei lopulta ole kyse kirjallisuudesta sellaisena kuin me tällä

hetkellä kirjallisuuden pääosin ymmärrämme. Aapinen oli vahvasti käyttökirjallisuutta, vaikka siinä voikin nähdä niukkoja esteettisiä elementtejä ja vaikka siitä on aikojen saatossa tehty merkittävä osa kansallista kertomusta. Lisäksi kuriositeettiluonnetta tuottaa se, että puheena olevan ajan vallitseva uskonnollinen maailmanjärjestys näyttää omalle ajallemme äärimmäisen vieraalta (ks. esim. Eskelinen 2016).

Itse hakisin Pälkäneen aapisen kulttuurista merkitystä reunaehto-ajatuksista. Kulttuuria on helppo pitää erillisenä sfäärinä, joka ei ole elimellisessä yhteydessä muihin sfääreihin ja jonka piiriin kuuluvat ilmiöt on myös helppo nähdä erillisinä ilmiöinä. Tällöin unohdetaan, että kulttuurilla on reunaehtonsa muiden sfäärien alueella ja niillä taas on omat kulttuuriset reunaehtonsa. Tässä ajatusmallissa kuriositeetilta näyttävä Pälkäneen aapinen ja siihen liittyvät tarinat itse asiassa nostavat esiin sen, miten merkittäviä sellaiset reunaehdot kuin lukutaito ja yhteiskuntarauha ovat olleet ja edelleen ovat kulttuurin ja yhteiskunnan kehitykselle.

VIITTEET

¹ Kyseessä ei kuitenkaan liene virhe, sillä kahden löytämäni lähteen (Leinberg 1885, 220; Wallinheimo 1908, 180) mukaan kylän nimi oli vanhastaan ollut muodossa ”Taurala”.

² Ympyrän sulkee ja tarinaa parantaa entisestään tieto, että pälkäneläiset menestyivät hyvin 1720-luvun piispantarkastuksissa. Jopa puolet pälkäneläisistä merkittiin tuolloin lukutaitoisiksi. Vuonna 1730 toteutettu tarkastus totesi, että lukutaito oli useimmilla seurakuntalaisilla.

³ Mainittakoon, että Zachris Topelius ei käsittele Medelplania *Maamme kirjassaan*.

LÄHTEET

- Ahokas, Minna (2011) Lectio praecursoria 10.9.2011. *Ennen ja nyt* 30.9.2011. <http://www.ennenjanyt.net/2011/09/lectio-praecursoria-10-9-2011/>. (Luettu 16.5.2019.)
- Ellilä, E. J. (1947) *Elävä kirjain. Yhdeksän lukua kirjoitustaidon ja kirjapainotaidon kehityshistoriasta*. Helsinki & Porvoo: WSOY.
- Eskelinen, Markku (2016) *Raukoilla rajoilla. Suomenkielisen proosakirjallisuuden historiaa*. 2. p. Helsinki: Siltala.
- Frilander, Allan (2004) *Daniel Medelplan ja hänen aapisensa. Toinen uudistettu painos*. Jyväskylä: Allan Frilander.
- Genette, Gérard (1987) *Seuils*. Paris: Seuil.
- Hurme, Juha (2017) *Niemi*. 4.p. Helsinki: Teos.
- Hänninen, Ville (2016) *Keskipäivän miehiä. Kuvia Suomen historiasta*. Helsinki: Art House.
- Keskinen, Mikko (1993) Fiktion talon eteiset ja kynnykset. Peritekstit kirjallisuuden kommentaarina ja tulkintana. Teoksessa Pirjo Ahokas ja Lea Rojola (toim.) *Toiseuden politiikat*. Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 47. Helsinki: SKS, 146–162.
- Keskisarja, Teemu (2011) *Kyynelten kallio. Kertomuksia seksistä ja väkivallasta*. Helsinki: Siltala.
- Kotkaheimo, Liisa (1989) *Suomalaisen aapisen viisi vuosisataa. Aapisten sisältö ja tehtävät kansanopetuksessa*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja, 10. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Koukkula, Tuomo (1972) Pälkäneen historia 1500-luvulta 1860-luvulle. Teoksessa *Pälkäneen historia*. Pälkäne: Pälkäneen kunta.
- Leinberg, K. G. (1885) ”Försök under senare delen af 18:de seklet att åstadkomma en folkskolförfattning för Sverige och Finland” *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland*, nr. 4, 220–261.
- Liljedahl, Tommi (2019a) Avoimien kirjahyllyjen päivänä pääsee tutustumaan pappilan kirja-arteisiin. *Sydän-Hämeen Lehti* 6.9.2019. <http://www.sydanhameenlehti.fi/>

- [ps://shl.fi/2019/06/03/avoimien-kirjahyllyjen-paivana-paasee-tutustumaan-pappilan-kirja-aarteisiin/](https://shl.fi/2019/06/03/avoimien-kirjahyllyjen-paivana-paasee-tutustumaan-pappilan-kirja-aarteisiin/). (Luettu 11.11.2019.)
- Liljedahl, Tommi (2019b) ”Kyllä se mun kädessäni oli, mutta kun ei ollut aikaa katsella sitä” – Salmen takana jahdattiin Daniel Medelplanin painolaattaa. *Sydän-Hämeen Lehti* 30.3.2019.
- Liljedahl, Tommi (2019c) Medelplanin puuaapinen oli ainoa isovihan aikaan Suomessa painettu kirja. *Sydän-Hämeen Lehti* 23.1.2019. <https://shl.fi/2019/01/23/medelplanin-puuaapinen-oli-ainoa-isovihan-aikaan-suomessa-painettu-kirja/>. (Luettu 11.11.2019.)
- Liutta, Arja (2019a) ”Isänmaallisen mielen virittämistä” (Medelplanista mielikuvituksen siivin, osa 2). *Sydän-Hämeen Lehti* 31.1.2019. <https://shl.fi/2019/01/31/isanmaallisen-mielen-virittamista/>. (Luettu 11.11.2019.)
- Liutta, Arja (2019b) ”Vanhin Medelplania sivuava runo 1800-luvulta” (Medelplanista mielikuvituksen siivin, osa 1). *Sydän-Hämeen Lehti* 24.1.2019. <https://shl.fi/2019/01/24/vanhin-medelplania-sivuava-runno-1800-luvulta/>. (Luettu 11.11.2019.)
- Nohrström, Holger (1930) Eräitä muistiinpanoja n.s. Pälkäneen aapises-ta 1719. Teoksessa Gunnar Castrén, K. S. Laurila & Hans Ruin (toim.) *Juhlakirja Yrjö Hirnin kuusikymmenvuotispäiväksi 7.12. 1930*. Helsinki: Otava.
- Perälä, Anna (1999) Kirjan historiaa. Teoksessa Yrjö Varpio ja Liisi Huh-tala (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 1. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. Helsinki: SKS.
- Perälä, Anna (2003) *Tiedon ja taidon kuvat. Suomalaisten painotuotteiden puupiirroukset ja niiden tekijät 1647–1713*. Helsinki: SKS.
- Perälä, Anna (2010) *Daniel Medelplanin jäljillä*. Helsinki: Päivälehdien museo.
- Tieteen termipankki (2019) Kirjallisuudentutkimus: aapinen. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:aapinen>. (Luettu 16.05.2019.)
- Wallinheimo, J. W. (1908) ”Silmäys muutamain Keski-Hämeen seurakun-tain oloihin Isonvihan ajalla”. *Kaikuja Hämeestä. Hämmäläis-osakunnan albumi* 1908: 7.